

Snorres bilde av det tidlige norske kongedømmet

Av Sverre Bagge

Universitetet i Bergen

Snorre som kilde

Snorre skrev *Heimskringla* omkring 1230, og hans troverdighet når det gjelder eldre tider er blitt møtt med økende skepsis siden begynnelsen av dette århundret. Man kan derfor spørre hvor stor interesse hans synspunkter på det eldste norske kongedømmet har i vår sammenheng. I denne artikkelen vil jeg ikke påstå at Snorre har sittet inne med sikre opplysninger om samfunnsforholdene i Norge 200-300 år før sin egen tid. Men jeg vil feste oppmerksomheten ved den slående kontrasten mellom det bildet Snorre tegner av det norske kongedømmet og det vi møter i norske kilder som *Kongespeilet* og lovene fra midten og annen halvdel av 1200-tallet, altså kort etter Snorres tid. I disse kildene er kongen innsatt av Gud, han står i spissen for et hierarkisk organisert samfunn og har som sin viktigste oppgave å være dommer og rettshåndhever. Snorres samfunn avviker på avgjørende måter fra dette.

Kongemakt og samfunn hos Snorre

Snorres konge er først og fremst kriger. Han er den fremste i landet, ikke i kraft av noen guddommelig innvielse, men i kraft av fødsel, til dels også personlige egenskaper. Dette siste er i alle fall avgjørende om han vil holde seg ved makten. Han har ikke noe byråkratisk apparat under seg, men må skaffe seg tilslutning fra stormennene og folket ved generøsitet og ytre suksess, for på denne måten å bygge opp allianser.

Når det gjelder legitimitet, mangler Snorres verk i det store og hele både den tradisjonelle kristne tanken om kongen som Guds representant

på jorden og nyere ideer i samtiden om kongen som statens representant. Det siste er ikke særlig overraskende; denne tanken er heller ikke særlig fremtredende i det noe senere *Kongespeilet*, som er blitt til i direkte tilknytning til det norske hoffmiljøet (Bagge 1987: 187-208). Den kristne legitimeringen av kongedømmet er derimot godt representert i kirkelige kilder fra annen halvdel av 1100-tallet, spiller en fremtredende rolle i Sverres propaganda, særlig i *En tale mot biskopene*, og har en enda mer dominerende plass i *Kongespeilet* og andre kilder fra midten av 1200-tallet (Tobiassen 1964: 191 ff.; Gunnes 1971: 62 ff.; Bagge 1987: 22 ff. o.fl. st.). Der er innslag av denne tankegangen i *Heimskringla*, bl.a. i skildringen av Olav den hellige, men den spiller ingen fremtredende rolle i verket som helhet.

De overnaturlige innslag i Snorres bilde av kongedømmet er snarere eksempel på det Max Weber kaller »karismatisk herredømme« (»charismatische Herrschaft«, Weber 1964, I: 179 ff.), som både omfatter en særlig kraft i kongeættens blod og betydelige personlige egenskaper. Snorre legger gjennomgående vekt på at kongen må ha den rette avstamning, selv om han ikke er helt konsekvent på dette punkt. Han viser til at både Sigurd Slembe og Magnus Erlingsson får problemer med å oppnå anerkjennelse på grunn av sin byrd (MB.HG kap. 16; ME kap. 21). Derimot har han øyensynlig ingen problemer med Håkon Sigurdsson jarls maktovertakelse etter Harald Gråfells fall (OT kap. 16), eller med at Harald Hardråde krevet tronen mens hans nevø Magnus, helgenkongens sønn, ennå levde (HHard. kap. 18, 21). I offisiell norsk kongsideologi på midten av 1200-tallet blir tanken om arvekongedømmet koblet sammen med tanken om kongen som Guds representant: arven blir uttrykk for Guds utvelgelse (Helle 1972: 11; Bagge 1987: 39 ff.). Dette kunne tyde på at selve ideen om en særlig kraft i kongeslekten stammer fra kristen kongsideologi. Dette er likevel ikke noen nødvendig slutning. Det som er karakteristisk for kongsideologien på 1200-tallet, er ikke arvekongedømmet i og for seg, men at arven blir begrenset til en person i hver generasjon ved hjelp av meget presise regler for tronfølgen. Dette blir så kombinert med tanken om kongedømmet som *odel* i kongeslekten (Bagge 1987: 31 ff.).

For Snorre er det derimot tale om personlige egenskaper som går i arv. Slike egenskaper går i arv til alle medlemmer av slekten i samme grad – i alle fall er ikke forskjellene bestemt av primogenitur eller andre formelle regler for arvefølge. De er dessuten ikke kvalitativt forskjellige fra de egenskaper som kan forekomme også hos ikke-kongelige. Det avgjørende

for en konge er hans personlige egenskaper, og arvefølgen har betydning i den grad den er i stand til å produsere slike egenskaper.

I motsetning til samtidig kongelig og kirkelig ideologi oppfatter heller ikke Snorre kongedømmet som et *embete*, men snarere som en sosial rolle, som ikke kan skilles fra den personen som innehar den. Det dreier seg likevel om et embete i den forstand at man blir formelt utnevnt til denne posisjonen, gjennom valg på tingene, og at der bare er en innehaver om gangen – er der flere, er det et problem som krever en spesiell løsning.

Valget av kongen på tingene er uttrykk for at han har sin legitimitet fra folket. Denne valgetten ble gradvis innskrenket i løpet av høy middelalderen, selv om den aldri forsvant helt (Helle 1974: 60 ff., 115 ff., 136 f.; Bagge 1987: 40). Snorre ser i denne henseende ut til å reflektere den mer »demokratiske« holdningen i tidlig middelalder, og er gjerne omhyggelig med å nevne kongenes hylling på de enkelte ting. Men siden nesten alle pretendenter blir hyllet på et eller helst flere ting, blir den virkelige avgjørelsen mellom dem ikke tatt der, men i mer uformelle sammenstøt mellom dem og deres tilhengere – og i siste instans på slagmarken. Man kan her trekke parallellen til vanlige konflikter mellom folk, der tinget eller det »offisielle« rettsapparat langt fra var det eneste forum. Disse »uformelle« eller voldelige sammenstøtene kan likevel betegnes som en »demokratisk« prosess, fordi suksess i slike sammenstøt avhenger av evnen til å samle tilhengere. Selv om Snorre derfor nedtoner det mystiske eller magiske aspekt av *charisma* og dets arvelige karakter (i Webers terminologi »das Erbcharisma«, jfr. 1964, I: 183 f.), legger han store vekt på det personlige aspekt av dette begrepet. Kongen skal være en stor personlighet. Siden alle pretendenter tilhører kongeslekten og det er umulig bare ved hjelp av arv å avgjøre hvem som er mest berettiget, er personlige kvaliteter avgjørende.

Gang på gang kommer dette til uttrykk i Snorres skildringer av tronskifter og politiske konflikter. Da Håkon den gode kommer til Norge, sier folk på tinget at han ser ut som Harald Hårfagre som er blitt ung igjen. Da han så lover å gi bøndene odelen tilbake, som faren har tatt fra dem, slutter alle opp om ham, og broren Eirik må forlate landet (HG kap. 1-3). Olav Trygvason blir mottatt med glede og begeistring etter Håkon jarls hardstyre og blir hyllet overalt (OT kap. 51). Den danske kong Svein, som styrer etter Olav Haraldsson den helliges fall på Stiklestad, oppdager fort at han ikke har folks tilslutning når Olavs sønn Magnus kommer tilbake. Han tar konsekvensen av sin erkjennelse og forlater landet (MG kap. 4). Snorres mest detaljerte skildring av det politiske spill ved et tronskifte er fortellingen om

Olav Haraldssons erobring av tronen (OH kap. 29-36, 46-53, 56, jfr. Bagge 1991: 90 ff.). Olav kjemper tilsynelatende mot store odds. Han har en beskjeden styrke, og motstanderne er alminnelig likt og har god tilslutning. Hans personlige styrke avgjør saken for ham. På det avgjørende møtet med småkongene på Østlandet kan han vise til en stor triumf, den heldige seieren over sin ene motstander, den unge Håkon jarl, samtidig som han gir et overveldende inntrykk av mot og beslutsomhet. Som hans talsmann kong Ring uttrykker det, er han en mann som har lykken med seg; derfor gjelder det å støtte ham så tidlig som mulig, så man kan få del i seieren (OH kap. 36: 53 f.). Ved hjelp av denne støtten klarer Olav å beseire sine motstandere ved Nesjar, og dermed ligger Norge åpent for ham.

I denne »demokratiske prosessen« ligger det ganske sterke innslag av egeninteresse hos befolkningen. Derfor er også gavmildhet blant de egenskaper som verdsettes høyest hos en hersker. Gaver er nødvendig for å skaffe seg tilhengere, og kongen må derfor være både rik og villig til å bruke av sin rikdom. Kong Øystein Haraldsson (konge 1142-57), var kjent for å være gjerrig. Da han ba om sine menns støtte i det avgjørende oppgjøret med broren Inge, fikk han til svar av en av dem: »La nå gullkistene dine følge deg og verge landet for deg«. Øystein måtte flykte og ble kort etter drept (Inge kap. 31-32).

Men kongen må ikke bare ha *vilje* til å belønne sine tilhengere, han må også ha evne til det. Han må m.a.o. ha slike egenskaper at det er sannsynlig at han vil vinne. Snorres »lov« for det politiske spill er den samme som i moderne amerikanske valgkamper: »nothing succeeds like success«. I en relativt løst organisert samfunn, uten noen utbygget herskerideologi og uten faste lojalitetsbånd, vil folk støtte den de tror vil vinne. En oppsiktsvekkende seier vil dermed lett lede til frafall hos motparten og til at seierherren får hele befolkningens støtte.

De mange skildringene i *Heimskringla* og andre sagaer av kongenes utseende og personlige egenskaper har derfor nøyre sammenheng med det politiske system Snorre skildrer. Kongen må styre i kraft av sine personlige egenskaper, han må være »den beste mann«, ellers kan han lett bli avsatt av en som er bedre. De egenskapene som kreves har også en klar sammenheng med »velgernes« konkrete interesser. Man skal likevel ikke undervurdere det emosjonelle innholdet i kongeskildringene og dermed i forholdet mellom kongen og hans menn. Strålende helteskikkelser som Håkon den gode og de to Olavene må ha hatt en egen evne til å knytte menn til seg, også i motgang (Bagge 1991: 97-100, 146 ff.).

I den kristne *rex iustus*-ideologien, slik den ble utformet av det norske kongedømmet i det 13. århundre, er rettshåndhevelse kongens viktigste oppgave (Bagge 1987: 53 f., 71 ff.). Dette bildet av kongen forekommer av og til hos Snorre. Om Olav den helliges dag forteller han at kongen står opp tidlig, deltar i messe og tidebønner og tilbringer dagen med møter og med å avgjøre saker mellom folk (OH kap. 58). Bortsett fra at denne skildringen mangler kongens nattlige meditasjon, tilsvarer den nokså nøyaktig de anbefalinger *Kongespeilet* gir kongen om dette spørsmål (Kgs. 92.8-34, 97.12-98.19, jfr. Bagge 1987: 90 ff.). Olav blir også fremstilt som en stor lovgiver, i samsvar med tradisjonen (Blom 1981: 61 ff., m. henv.). Også i andre sammenhenger henviser Snorre ofte til kongens oppgaver som dommer og lovgiver. I praksis lar han oss imidlertid sjelden møte kongen i slike funksjoner. Dette er naturlig forsåvidt som Snorre er opptatt av det dramatiske og ekstraordinære. Derfor møter vi i *Heimskringla* langt oftere kongen som politisk og militær leder enn som dommer og lovgiver. Dette gjelder ikke bare for Snorre, men også for de sagaene som behandler perioden etter 1177, slik som *Sverris saga* og *Hákonar saga*.

Når det gjelder riksstyre og administrasjon, forteller Snorre at Harald Hårfagre utnevnte jarler og herser i hvert distrikt etter sin erobring av landet (HHårf. kap. 6). Dette synes å antyde en slags byråkratisk struktur. Betydningen av dette skal likevel ikke overvurderes. For det første synes dette systemet mer å være en regulering av det tradisjonelle styret enn noe fullstendig nytt, og de nye ombudsmennene ser i stor utstrekning ut til å være rekruttert blant de gamle, lokale høvdingene og å styre på samme måten. For det andre henviser Snorre sjelden til dette systemet etter Haralds egen tid.

Derimot omtaler han ofte kongens lokale representanter, særlig fra Olav den helliges tid og utover. Der var to slags slike menn, de mektige og høybårne lendmennene, som mer var kongens lokale allierte enn hans ombudsmenn, og årmennene, som var av lavere rang, om enn ikke nødvendigvis av slaveætt, som Seltore, som er det mest kjente eksempelet på en årmann i *Heimskringla*, på grunn av den rolle han spiller i konflikten mellom Olav den hellige og stormennene. Årmennene administrerte kongens gårder, men hadde også »offentlige« oppgaver, som rettshåndhevelse. En lendmann fikk disposisjonsretten over en bestemt mengde krongods på livstid (*veitsle*). I tillegg utførte han oppgaver på vegne av kongen, tilsvarende årmannen. Snorre antyder av og til at lendmennene hadde regulære distrikter, kalt len eller sysler (f.eks. OH kap. 116, 123, 167, jfr. Hertzberg

1893: 307 fff. og Lie 1907: 22 ff.). Dette er et administrativt system som ligner det vi finner i Norge på Snorres egen tid, men som vi sjelden møter i praksis i Snorres fortelling.

Snorres holdning til byråkrati kommer godt til uttrykk i konflikten mellom Olav den hellige og Erling Skjalgsson angående Olavs årmann Sel-Tore på Avaldsnes, plassert midt i Erlings egen interessesfære (OH kap. 117-20). I en av diskusjonene mellom dem uttrykker Erling sin vilje til å adlyde kongen, men nekter å bøye seg for trelleatlingen Tore. Tore er ikke beskrevet som noen sympatisk person, og Erling har trolig Snorres fulle sympati. Til en viss grad kan denne konflikten betraktes som en konflikt mellom det gamle systemet med personlig lojalitet mellom kongen og stormennene som lokale allierte, og et byråkratisk system av embetsmenn. Men dette aspektet skal ikke overvurderes. Alle stormenn hadde menn av lav ætt i sin tjeneste, og jo mektigere de var, desto mer kunne de gjøre bruk av slike folk overfor sine konkurrenter. Det er derfor karakteristisk at når Erlings nevø Asbjørn dreper Tore, er Olav ikke opptatt av det faktum at Asbjørn har drept en kongelig ombudsmann, men av at hans ære er blitt krenket fordi drapet fant sted i hans nærvær. Og selv om Snorre fremstiller en rekke konflikter mellom Olav og stormennene og til en viss grad regner med at kongen ønsker å svekke dem som hadde vært de fremste under hans forgjengere, er det ikke folk av Tores type han bruker til dette formålet, men andre stormenn av litt lavere rang (Bagge 1991: 88 f.).

I stedet for å bygge opp et byråkratisk system, styrer Snorres konger ved å etablere personlige forbindelser, gjennom gaver, innrømmelser og – ikke minst – gjennom ekteskap, seksuelle forbindelser eller oppfostring. Harald Hårfagre gifter bort de fleste av sine døtre til jarler. Olav den hellige lar sine støttespillere blant stormennene gifte seg med sine kvinnelige slektninger. Harald Hardråde går til og med til det forholdsvis uvanlige skritt å gifte seg med datteren av en norsk stormann – ellers giftet kongene seg normalt med utenlandske kongedøtre. Under borgerkrigene er de mest fremtredende medlemmer av partiene normalt knyttet til den kongen de tjener gjennom slektskap, ekteskap eller som fosterfedre eller -brødre (Bagge 1989: 22 ff.; 1991: 119 ff.).

I det berømte avsnittet om uår tegner *Kongespeilet* et dystert bilde av et samfunn i full indre oppløsning (Kgs. 51.1-55.8; Bagge 1987: 81 f.; 1991: 140 ff.; 1987b). Hvis det blir valgt flere konger samtidig, sier forfatteren her, vil de begynne å konkurrere seg i mellom. Hver vil trekke til seg sine egne venner og favorisere dem. Og hvis noen risikerer å bli straffet av en

av kongene, vil han flykte til en annen og få hjelp der. På denne måten svekkes respekten for lov og orden – for den objektive rettferdighet *Kongespeilet* vil at kongen skal forvalte. Folk hevner sine drepte slektninger selv om de er forbrytere som har falt på sine egne gjerninger, og de hevner seg til og med på andre enn drapsmannen selv. Til slutt forsvinner all respekt for loven og den offentlige rettshåndhevelse, bøndene blir opprørske mot sine overordnede, og fullt kaos hersker i samfunnet.

Dette er en skildring av det gamle samfunn sett med en reformators øyne, en mann som agiterte for den sterke kongemakt, den offentlige rettshåndhevelse og det hierarkiske samfunn den norske kongen på 1200-tallet søkte å innføre. Uårslignelsens samfunn ligner til forveksling det samfunnet som er beskrevet i *Heimskringla* – bare at Snorre ikke finner noe som helst galt med denne typen samfunn! Personlige lojalitetsbånd, støtte til venner og slektninger i stedet for abstrakte rettferdighetsprinsipper og innbyrdes konkurranse mellom de ledende menn i samfunnet leder utvilsomt til vold og blodsutgytelse, men Snorres samfunn kan ikke av den grunn regnes som kaotisk. *Kongespeilet*s og Snorres samfunn har begge sine lyse og mørke sider; jeg skal ikke i denne sammenheng gå inn på diskusjonen om avskaffelsen av feider og fremveksten av offentlig rettshåndhevelse var en fordel eller en ulempe for befolkningen.¹ Hovedsaken her er den skarpe kontrasten mellom Snorres samfunn og det den norske kongemakten søkte å bygge opp på 1200-tallet. I Snorres tilfelle dreier det seg likevel neppe om et aktivt forsvar for en type samfunn i motsetning til et annet, men snarere om et helhetsbilde av hvordan et samfunn er innrettet og hvordan mennesker vanligvis handler innen for rammen av dette samfunnet.

Det religiøse aspekt: Kongens lykke

Snorre står dermed fjernt fra den norske kongens og dermed også kirkens samfunnsideal, og det bildet han gir av kongens rolle gir gjennomgående et »verdslig« inntrykk. Før vi trekker noen endelig konklusjon på dette punkt, må vi imidlertid diskutere en bestemt forestilling hos ham, som muligens kan ha et religiøst og til og med kristent innhold, nemlig forestillingen om kongens lykke.

I de fleste tilfeller er lykke, eller *hamingja*² hos Snorre, som i andre norrøne kilder, ikke en upersonlig skjebne som styrer begivenheter i menneskelivet, men snarere en kraft som finnes i bestemte personer, særlig kon-

ger og stormenn (Grønbech 1955 II: 108 ff.; Gurevitsj 1971: 44 f.). Bortsett fra i sine siste dager er Håkon Sigurdsson jarl en stor høvding, som blant annet utmerker seg ved sin *hamingja* når det gjelder å beseire sine fiender (OT kap. 50). Under hans vikingferder i Finnland viser Olav den helliges *hamingja* seg sterkere enn finnenes magi (OH kap. 9). I tillegg kan *hamingjalúhamingja* rett og slett henviser til det gode eller dårlige resultatet av en handling, på samme måte som i moderne terminologi (Hallberg 1973: 154 f., 156 f.).

Etter tradisjonell oppfatning, blant annet representert ved Grønbech (1955 II: 108 ff.), var troen på lykken et sentralt element i nordisk religion og mentalitet, som overlevde inn i kristen tid. Senere forskere, særlig Walter Baetke (1951: 47 ff., 1973: 345 ff., 1964: 19 ff.) og Lars Lönnroth (1963-64: 29 f. og 1986: 76 ff.) har pekt på at forestillingen om lykke for det meste opptrer i sene og kristne kilder. Derimot finnes den ikke i Eddadiktningen og er sjelden i skaldediktningen. Dette tyder på at den er av kristen opprinnelse. En rekke andre forskere har forsøkt å forsvare den tradisjonelle oppfatningen.

Baetkes tilnærming representerer både styrken og svakheten i den tradisjonelle kildekritikk. At forestillingen om lykke først opptrer sent, er uten tvil en viktig iakttagelse, og Baetke har på en overbevisende måte vist at mange av de store rekonstruksjonene av den gamle germanske kongsideologi hviler på svakt grunnlag. På den annen side forsøker han ikke virkelig å analysere de mange mange kildene og situasjonene der forestillingen om lykke forekommer, og han påviser heller ikke noen logisk sammenheng mellom denne forestillingen og samtidig kristendom. I tillegg kommer at de »ekte« kildene fra den førkristne tid er så få at det er betenkelig å slutte at forestiller som ikke finnes der, ikke har eksistert i virkeligheten. Både direkte henvisninger fra kristen tid til forestillingen om lykke som hedensk overtro (Gunnes 1971: 32; Hallberg 1973: 143) og det faktum at denne forestillingen forekommer langt oftere i verdslige enn i kirkelige kilder (Hallberg 1973: 161 ff.), må i denne sammenheng tillegges vekt.

Det generelle spørsmålet kan selvsagt ikke løses bare ut fra en analyse av *Heimskringla*, men dette verket er likevel en ganske sentral kilde i denne sammenheng, med en rekke eksempler på forestillingen om lykke. Denne forestillingen er særlig fremtredende i sagaene om de to misjonskongene, Olav Tryggvason og Olav den hellige. Dette behøver imidlertid ikke tyde på kristen opprinnelse. Disse sagaene er noen av de lengste i *Heims-*

kringla, og de to kongene hører til Snorres største helter. Som vi har sett, er der også en klar forskjell mellom Snorres oppfatning av kongedømmet, og den offisielle kongelig-kristne i det trettende århundre.

Der er heller ikke noe i Snorres tekst som antyder noen forbindelse mellom forestillingen om lykke og kristen kongsideologi eller kristne forestillinger forøvrig. I fortellingen om Olav den helliges drøm i landflyktigheten i Russland, når han har valget mellom å bli i utlandet eller å vende hjem, forekommer begge forestillinger. Olav viser til at lykken har sviktet ham: de ti første årene av sin regjeringstid hadde han alltid lykken (*hamingja*) med seg, men de siste årene har alt gått ham imot. Han spør seg om det er forsvarlig å stole på *hamingja* enda en gang, og overlater til slutt valget til Gud (OH kap. 187). Her ser *hamingja* og Guds forsyn ut til å være to forskjellige ting. Ut fra vanlige forestillinger om *hamingja* ble da også Olavs forsøk på å erobre makten igjen en fiasko. Det er på det overnaturlige plan, i kraft av Guds forsyn, at Olavs avgjørelse er den riktige og får de riktige konsekvenser, at Olav blir det kristne Norges evige konge.

Snorres forklaring på Håkon jarls fall ser umiddelbart ut til å forutsette en noe nærmere forbindelse mellom Gud og *hamingja*. Det var den største *úhamingja* som førte til denne store høvdingens fall, sier Snorre. Den viktigste grunnen til det var at tiden nå var kommet til at hedensk gudsdyrkelse skulle vike for den sanne tro og de rette seder.³ Håkon ser altså ut til å ha blitt styrtet ved hjelp av Guds forsyn. Dermed blir Gud årsaken til hans *úhamingja*.

Kommentaren om Håkons *úhamingja* kommer som en slags modifikasjon etter beskrivelsen av ham som en stor høvding, som hadde hell med seg i alt han gjorde, og er trolig ment som en ytterligere forklaring på hans fall, slik Snorre har beskrevet det like før (OT kap. 45-49). I denne fortellingen er Håkon ekstremt uheldig. Hans plan om å lokke Olav Trygvason til Norge med en liten styrke for å drepe ham, burde ha alle sjanser til å lykkes. Håkons stilling er sterk på grunn av hans store seier over jomsvikingene året før, etter Snorres kronologi.⁴ Olav har en liten hær og venter ikke alvorlig motstand. Så plutselig bryter det ut opprør i Trøndelag – riktignok forårsaket av Håkons egen oppførsel⁵ – men fra Håkons synspunkt er det et meget uheldig sammentreff at dette opprøret kommer akkurat når Olav er på vei til Trøndelag. Håkon må gjemme seg og ville normalt ha kunnet redde livet, hvis han ikke var blitt drept av sin husslave, en person man burde kunne stole på. Endelig har Håkon det uhell at han ikke bare blir drept, men at han utsettes for den skam å bli drept av en slave under en grisebinge.

På en måte er dette nettopp et eksempel på hvordan *hamingja* virker. Selv når man han handler klokt, kan man aldri være sikker på resultatet. Men historien er klart i konflikt med Snorres vanlige forestillinger om dette spørsmålet. *Hamingja* pleier gjennomgående å favorisere noen mennesker, og den pleier å følge klokskap, mot og andre egenskaper som bringer seier i Snorres politiske spill, slik bl.a. eksempelet med Olav den helliges vei til tronen viser. Normalt skulle den derfor ha hjulpet Håkon jarl, som tidligere har vist seg som en stor høvding, som har kombinert lykke med store lederegenskaper. Der må derfor ha vært en spesiell grunn til at *hamingja* har sviktet ham. Denne grunnen finner Snorre i Guds inngripen. For Snorre er en slik inngripen et ekstraordinært fenomen. Gud forårsaker normalt ikke hedenske høvdingers fall. Men i dette tilfellet har han besluttet at tiden er kommet til at Norge skal bli kristent. Håkon er så uheldig at han styrer Norge akkurat på denne tiden, og rammes dermed av Guds forsyn. Konklusjonen synes derfor å være at *hamingjalúhamingja* hører til naturens normale orden, mens Gud griper inn ved særlige anledninger. Dette er helt forenlig med Snorres vanlige oppfatning, til en viss grad også med samtidig teologi og filosofi, som i økende grad skilte mellom det naturlige og det overnaturlige (Radding 1985: 250 ff.; Ward 1987: 4 ff.; Bagge 1991: 224 ff.).

En annen forskjell mellom Snorres begrep om *hamingja* og den kristne forsynstanken er at *hamingja* har lite å gjøre med moral. Igjen kan Snorres kommentar om Håkon jarl tjene som eksempel: hans *úhamingja* er ikke en velfortjent straff for hans onde gjerninger, som hos de kirkelige historikskriverne (Theodoricus kap. 5; *Historia Norvegiae*: 111, 115; *Ag.* kap. 13-14), tvert imot er den en forklaring på hvordan en slik stor mann fikk en så ynkelig slutt. Det er dermed lite som tyder på at Snorres oppfatning av *hamingja* stammer fra kristen tankegang. Tvert imot synes denne forestillingen å passe meget godt inn i Snorres generelle bilde av kongedømmet. Slike ideer om lykke er akkurat hva vi skulle vente i et samfunn av den typen Snorre beskriver, et samfunn som er løst organisert, hvor viktige posisjoner er gjenstand for konkurranse og hvor ens rang er bestemt av seier eller nederlag i denne konkurransen (Douglas 1970: 129 f.).

Snorres forestilling om lykke henger dermed nøye sammen med hans generelle samfunnsbeskrivelse og er ikke avledet av kristne forestillinger. Det betyr imidlertid ikke at han var noen moderne rasjonalist. Han delte sin samtids forestillinger om undere og andre overnaturlige fenomener (Bagge 1991: 208 ff.), men han hadde er klar oppfatning av at dette var noe ekstra-

ordinært, og han lar derfor slike fenomener spille en relativt underordnet rolle i sin konkrete beretning.

Snorre og den historiske virkelighet

Hvor stammer dette bildet av kongedømmet fra? Det er nokså klart at det ikke representerer offisielle norske forestillinger fra Snorres samtid – bortsett da fra enkeltinnslagene av den offisielle kongsideologi, som ikke er integrert i fortellingen. Mer nærliggende er det å tenke seg at det er bestemt av Snorres islandske bakgrunn. Det er da også all grunn til å tro at Snorres samfunnsoppfatning er bestemt av hans egen bakgrunn som islandsk stormann og toppolitiker.⁶ Dette må også være en vesentlig del av forklaringen på at en beretning skrevet så sent som omkring 1230 kan være såvidt upåvirket av den nye kongsideologien som ble utviklet i Norge på denne tiden.

Dette utelukker likevel ikke at at Snorres bilde kan stemme overens med de faktiske forhold i Norge før den store omveltningen på slutten av 1100- og begynnelsen av 1200-tallet, og at det dermed kan være et utgangspunkt for å forstå det tidligmiddelalderske kongedømmet. Flere forhold peker i denne retning. For det første har vi skildringen av begivenhetene i 1150-årene, som også er kjent fra beretninger eldre enn Snorre, og som trolig er nedskrevet allerede i 1190-årene. Her møter vi et mønster som minner ganske mye om den islandske feide. En beretning som ikke er med i *Heimskringla*, men som er kjent fra *Morkinskinna* og *Ágrip*, forklarer motsetningsforholdet mellom kong Sigurd Munn og kong Inges venn Gregorius Dagsson med Gregorius' konflikt med Sigurds venn Geirstein og hans sønner (*Ágr.* kap. 60; *Msk.*: 448-453). Konflikten mellom Sigurd og Inge bryter ut på grunn av stridigheter mellom deres menn, som driver lederne til hevsn, på samme måte som i den islandske feiden – selv om det tydeligvis er politiske hensyn som er avgjørende for hvordan man reagerer på slike tilfeldige episoder. Hele skildringen av disse begivenhetene gir dessuten inntrykk av at kongens stilling er avhengig av de personlige lojalitetsbånd han kan etablere til ledende menn i riket, og at den som på denne måten kan skaffe seg best støtte, går seirende ut av konflikten.⁷ Tross sterke innslag av kristen kongsideologi og en mer autoritær oppfatning av kongedømmet, spiller denne personlige lojaliteten også en vesentlig rolle i *Sverres saga*. Videre gir selve monumentet over 1200-tallets norske kongsideo-

logi, *Kongespeilet*, indirekte et ganske sterkt inntrykk av en virkelighet som ikke var så helt fjern fra den vi møter i *Heimskringla*. Sønner – som stiller spørsmålene i denne dialogen – har vanskelig for å skjønne hvorfor lokale høvdinger vil knytte seg til kongens tjeneste uten å få særlig mye igjen for det, og må overbevises gjennom omhyggelige utlegninger om at alle mennesker i riket skylder kongen tjeneste, fordi han eier riket og alle som bor der (*Kgs.* 422.32-34; Bagge 1987: 30 f., 183 ff.). Endelig passer Snorres skildring ganske godt med hva man skulle vente i et samfunn av den typen vi møter i Norge i tidlig middelalder, uten noen særlig utbygget statlig eller kirkelig organisasjon (Bagge 1986: 147 ff.). Om vi ikke kan regne med at Snorre har hatt så svært mye konkret kunnskap om de enkeltbegivenheter han forteller fra flere hundre år før hans egen tid, er det derfor grunn til å tro at hans beretning gir et visst inntrykk av samfunnsorganisasjon, politisk adferd og normer i Norge i tidlig middelalder.

Noter

¹ For en balansert vurdering av dette spørsmålet, se Miller. 1990: 297 ff.

² Dette er den vanligste termen for lykke i *Heimskringla*. Det er avledet av *hamr*, som kan bety både »ham« og »følge« eller »ledsagende ånd« og dermed er delvis synonymt med *fylgja* (Turville-Petre 1972: 52 ff.). Andre termer er *gæfa*, *gipta* og *auðna*. Se ellers Baetke 1973: 347 og Hallberg 1973: 147 ff.

³ »Manna þvastr var Hákon jarl, en ina mestu óhamingju bar slíkr höfðingi til dánardægrs síns. En þat bar mest til er svá varð, at þá var sú tíð komin, at fyrir dæmask skyldi blótska-prinn ok blótmennir, en í stað kom heilog trúa ok réttir siðir« (OT kap. 50).

⁴ Om Snorres datering av dette slaget, se Bagge 1991: 55. Moderne historikere daterer slaget en del tidligere, til 985-87, ut fra danske kilder.

⁵ Årsaken til opprøret er Hákons ustyrlige seksuelle appetitt, som får ham til å forgripe seg på hustruer og døtre til de ledende menn i Trøndelag. Snorre betrakter dette som en meget uklok oppførsel, men gir ikke inntrykk av å være moralsk forarget og betrakter ikke jarlens ulykkelige skjebne som straff for denne oppførselen. Se Bagge. 1990: 46 ff., 53 ff.; 1991: 169.

⁶ Sandvik 1955: 56, 98 f. Om det politiske system i det islandske samfunn, se Byock 1988; Sigurðsson 1989 og Miller 1990.

⁷ Disse fortellingene forekommer første gang i *Morkinskinna* (ca. 1220, *Msk.*: 455-62), men kan stamme fra *Ágrip* (ca. 1190), der det bevarte manuskriptet slutter med fortellingen om Geirstein, før konflikten mellom kongene bryter løs.

Forkortelser

- Ágr. = *Ágrip*. Utg. og ovs. av Gustav Indrebø. Oslo, 1936.
Fsk. = *Fagrskinna*. Utg. av Finnur Jónsson. København 1902.
HG = Håkon den godes saga, i *Heimskringla* bd. 1, s. 165-222.
HHard. = Harald Hardrådes saga, i *Heimskringla* bd. 3, s. 74-224.
HHårf. = Harald Hårfagres saga, i *Heimskringla* bd. 1, s. 98-164.
Hkr. = Snorre Sturlasson, *Heimskringla*, utg. av Finnur Jónsson, bd. 1-4, København 1893-1901.
HT = *Historisk Tidsskrift* (Norsk)
Inge = Inge og hans brødres saga, i *Heimskringla* bd. 3, s. 348-397.
Kgs. = [*Kongespeilet*] *Konungs skuggsiá*. Utg. av Ludvig Holm-Olsen, Oslo 1945.
KLNLM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, Oslo, 1956-78.
MB.HG = Magnus Blindes og Harald Gilles saga, i *Heimskringla* bd. 3, s. 315-347.
ME = Magnus Erlingssons saga, i *Heimskringla* bd. 3, s. 432-492.
MG = Magnus den godes saga, i *Heimskringla* bd. 3, s. 3-73.
Msk. = *Morkinskinna*. Utg. av Finnur Jónsson, København 1932.
OH = Olav den helliges saga, i *Heimskringla* bd. 2.
OT = Olav Tryggvasons saga, i *Heimskringla* bd. 1, s. 255-459.

Bibliografi

- Baetke, Walter. 1951. »Christliches Lehngut in der Sagareligion.« *Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Phil.hist. Kl.* 98.6. Berlin, s. 7-55.
Baetke, Walter. 1964. »Yngvi und die Ynglingar. Eine Quellenkritische Untersuchung über das nordische 'Sakralkönigtum'.« *Sitzungsberichte der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Phil.-hist. Kl.* 109.3. Berlin.
Baetke, Walter. 1973. »Zur Frage des altnordischen Sakralkönigtums.« *Kleine Schriften. Geschichte, Recht und Religion in germanischem Schrifttum*. Weimar, s. 143-194.
Bagge, Sverre. 1986. »Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen.« HT, s. 145-197.
Bagge, Sverre. 1987. *The Political Thought of The King's Mirror*, (Medieval Scandinavia Supplements 3). Odense.
Bagge, Sverre. 1987b. »The Formation of the State and Concepts of Society in 13th Century Norway.« *Continuity and Change. Proceedings of the Tenth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages* (Odense 1985). Odense.
Bagge, Sverre. 1989. »Kvinner i politikken i middelalderen.« *Middelalderkvinner*.

- Liv og virke*. Red. av Ingvild Øye (Onsdagskvelder i Bryggens Museum IV). Bergen, s. 5-30.
- Bagge, Sverre. 1990. »Det primitive middelaldermenneske? Kropp, vold og seksualitet.« *Middelalderens mentalitet*. Red. av Ingvild Øye (Onsdagskvelder i Bryggens Museum V). Bergen, s. 41-67.
- Bagge, Sverre. 1991. *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*. Berkeley etc.
- Blom, Grethe Authén. 1981. »St. Olavs lov.« *Olav. Konge og helgen – myte og symbol*. Red. J. Bruce. Oslo, s. 61-84.
- Byock, Jesse. 1988. *Medieval Iceland: History and Sagas*. Berkeley etc.
- Douglas, Mary. 1970. *Natural Symbols*. New York.
- Grønbech, Vilhelm. 1955. *Vor Folkeæt i Oldtiden 1-2*. København.
- Gunnes, Erik. 1971. *Kongens ære*. Oslo.
- Gurevitsj, Aron Ya. 1971. »Saga and History. The »Historical Conception« of Snorri Sturluson.« *Medieval Scandinavia 4*, s. 42-53.
- Hallberg, Peter. 1973. »The Concept of *gipta – gæfa – hamingja* in Old Norse Literature.« *First International Saga Conference. Edinburg 1971*. London.
- Helle, Knut. 1972. *Konge og gode menn i norsk riksstyring*. Oslo.
- Helle, Knut. 1974. *Norge blir en stat*. Oslo.
- Hertzberg, Ebbe. 1893. »Lén og veizla i Norges sagatid.« *Germanistische Abhandlungen zum LXX. Geburtstag Konrad von Maurers*. Göttingen.
- Historia Norvegiæ*, i: *Monumenta Historica Norvegiæ*. Utg. av Gustav Storm. Oslo, 1880, s. 69-124.
- Lie, Mikael H. 1907. *Lensprincipet i Norden*. Oslo.
- Lönnroth, Lars. 1963-64. »Kroppen som själens spegel.« *Lychnos*, s. 24-61.
- Lönnroth, Lars. 1986. »Dómaldi's death and the myth of sacral kingship.« *Structure and Meaning in Old Norse Literature*. Utg. av J. Lindow, L. Lönnroth and G. Weber. Odense, s. 73-93.
- Miller William Jan. 1990. *Blood-Taking and Peace-making*. Chicago.
- Radding, Charles M. 1985. *A World Made by Men*. Chapel Hill.
- Sandvik, Gudmund. 1955. *Hovding og konge i Heimskringla*. Oslo.
- Sigurðsson, Jón Viðar. 1989. *Frá goðorðum til rikja*. Reykjavík.
- Theodoricus Monachus. »Historia de antiquitate regum Norwagiensium.« *Monumenta Historica Norvegiæ*. Utg. av Gustav Storm. Oslo 1880, s. 1-68.
- Tobiassen, Torfinn. 1964. »Tronfølgelov og privilegiebrev.« HT 43, s. 181-273.
- Turville-Petre, Gabriel. 1972. »Dreams in Icelandic Tradition.« *Nine Norse Studies*. London.
- Ward, Benedicta. 1987. *Miracles and the Medieval Mind*. Aldershot.
- Weber, Max. 1964. *Wirtschaft und Gesellschaft 1-2*. Köln.